

POVIEST EGIPATSKE CRKVE

(Sjedinjeni i nesjedinjeni Kopti)

(Nastavak)

Dr Kamilo Dočkal

d) Sjedinjenje za Benedikta XIV.

Ma da je Klementova unija u Egiptu zaspala, nije Rim ipak zaboravio na Kopte. Latinski redovnici iz Svete zemlje imali su na brigi i Egipat. Stalno je, da je u 17. st. bilo pojedinih sjedinjenih Kopta, ali ne mnogo. God. 1687. osnuje Propaganda za Franjevce viceprefekturu u Gornjem Egiptu. Kroz dugo vrijeme smjeli su ovi misionari svoju službu vršiti samo tajno bez ikakova javnog bogoslužja. Kopti su bili tvrdokorni, pa su davali vrlo malo nade na sjedinjenje s Rimom. No g. 1741. bi led konačno probijen. Te se godine sjedini s Rimom koptski biskup u Jeruzalemu *Amba Atanazije*. On se odreče monofizitskih bludnja i položi propisanu ispovied vjere. Papa *Benedikto XIV.* povjeri mu brigu nad sjedinjenim Koptima u Egiptu, koje su pojedinački obratili misionari Franjevci. Dade mu naslov »apostolski vikar«. *Amba Atanazije* nije nikada otišao u Egipat, nego je ostao i dalje u Jeruzalemu, jer bi ga koptski patrijar jamačno dao zatvoriti. U Egiptu je imao samo svog generalnog vikara. Tako su u Egiptu odsada bile dvie različite organizacije, koje su radile među Koptima: apostolski vikarijat, upravljjan po urođenim svećenicima, i apostolska prefektura, povjerena oo. Franjevcima. Latinski misionari i koptski svećenici radili su uporedo na istom djelu, te su se služili istim crkvama.¹²⁷

Biskup *Atanazije* slao je koptski svećenički podmladak u Rim. Koptski klerici učili su u »Collegium Urbanum« Propagande. Propaganda dade u Rimu štampati cio niz koptskih liturgičkih knjiga u koptskom i arapskom jeziku. Nadzor nad izdajnjem povjeren bi koptskom svećeniku *Mihaelu Rafaelu Tuhi-u*. Knjige su izlazile od 1636. do 1764. Isti *Mihael Rafael Tuhi* bio je g. 1761. u Rimu posvećen za biskupa s time, da redi svećenike koptske crkve. Imao je naslov biskupa od *Acante*, a kasnije od *Arsinoe* (1764). Umro je u Rimu g. 1787.

Prvi apost. vikar katoličkih Kopta *Amba Atanazije* imao je nekoliko nasljednika, koji su boravili u Egiptu, no koji nisu bili biskupi. Razlog je bio, što u Egiptu nije bilo ni jednog katoličkog biskupa, a put iz Italije u Egipat bio je vrlo težak.

¹²⁷ Raymond Janin, *Les Églises orientales et les Rites orientaux*, Paris 1935. Str. 598.

Kako koptski svećenici nisu imali vlastitih crkava, vršili su službu u franjevačkim crkvama. Katolički Kopti nisu mogli graditi svojih crkava, dok nije sultanovim namjesnikom u Kairu postao *Muhamed - Ali Paša*. God. 1829. dozvolji sultan Muhamed III. svim katolicima otomanskog carstva emancipaciju od građanske vlasti krivovjernih patrijara.¹²⁸

Kad su g. 1824. stigle viesti, kao da carski namjestnik Muhamed Ali Paša kani za sve Kopte, sjedinjene i nesjedinjene dati jednog patrijara u osobi apostolskog vikara Maksima Džuvaida, digne papa Leon XII. apostolskim pismom »Apostolorum princeps« od 15. kolovoza 1824. katolički patrijarat za Kopte. Kad se izpostavilo, da su viesti netočne, papino pismo nije provedeno u život, pa su tako na čelu katoličkih Kopta bili i dalje apostolski vikari sve do pape Leona XIII., koji je na to mjesto g. 1895. postavio svećenika *Georgija Makariosa*. Taj si uzme ime *Ćiril* i dobi naslov biskupa od Cezareje Filipove, a za rezidencu odabere Kairo. Istodobno imenova papa Leon XIII. za tebenskog koptskog biskupa Ignacija Berzi sa sjedištem u Tahti, te za hermopolitanskog biskupa Maksima Sedfani sa sjedištem u Miniehu.

Kako je između svjetovnih koptskih svećenika i Franjevaca dolazilo do nesuglasica poradi službe Božje u istoj crkvi, bude koncem 19. stoljeća provedena razdioba. God. 1893. ustupiše Franjevci katoličkim Koptima 12 crkava, veći dio u Gornjem Egiptu. Budući da su sjedinjeni Kopti, kojih je bilo sve to više, željeli imati svoj vlastiti patrijarat, udovolji papa Leon XIII. njihovoj želji, pa dne 26. studenoga 1895. obnovi breve pape Leona XII. o ustanovi katoličkog koptskog patrijara (breve »Christi Domini«), te prvim patrijarom imenova Msgra *Ćirila Makarija*. Novi patrijar bude promoviran u konsistoriju dne 19. lipnja 1899. Sjedinjenom patrijaru podvrgnute su tri kopske biskupije. Nova je crkvena hierarhija urodila obilnim plodom. Broj konverzija se umnožao, osobito u gornjem Egiptu. Dok je g. 1897. bilo 4630 sjedinjenih Kopta, bilo ih je g. 1907. već 14.576, a g. 1935. više od 32.000.¹²⁹

e) Sadaanje stanje sjedinjenih Kopta.

Uz koptske svećenike rade danas u Egiptu oci Isusovci, koji su u raznim krajevima Egipta otvorili škole. Njima pomažu sestre sv. Josipa iz Liona. Oci Lionskih afričkih misija osnovaše g. 1921. koptsko udruženje, koje se bavi obraćenjem nesjedinjenih Kopta.

God. 1908. morao se Msgr. *Ćiril Makarije* zahvaliti na časti, jer je bio nepouzdan. God. 1912. otpao je u herezu, ali se

¹²⁸ Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di rito orientale. Roma 1932. Str. 36.

¹²⁹ Statistica con cenni storici...«. Str. 37.

vratio i podvrgao Rimu. Umro je 1922. God. 1912. bio je na mjesto Ćirila Makarija postavljen Msgr. M a k s i m S e d f a u i, biskup iz Minieha. Od god. 1927. je apostolski administrator Msgr. M a r k o K h o u z a m, biskup iz Teba.¹³⁰

Hierarhija sjedinjenih Kopta uređena je ovako:

1. Biskupija a l e k s a n d r i j s k a, koja je podjedno biskupija patrijara. Kako smo spomenuli, iza god. 1927. njom upravlja Marko Khouzam, biskup iz Teba. Biskupija ima 7.300 vjernika, 19 svećenika, 10 crkava i kapela, 7 škola i zavoda sa 32 profesora i 300 učenika, malo sjemenište u Kairu sa 40 učenika. Na području biskupije živi nesjedinjeni koptski patrijar, 3 nesjedinjena koptska biskupa sa 280.000 svojih vjernika, te 12.000 protestanata.

2. Biskupija h e r m o p o l i t a n s k a sa stolicom u gradu Minieh u Gornjem Egiptu. Biskupijom iza 1926. ravna Francesco Bazilije Bistauros, rodom iz Tahte u biskupiji Tebe. On ima pod sobom 6.000 vjernika, 14 svećenika, katedralu sa tri svećenika, 15 crkava i kapela. Na području njegove biskupije živi 200.000 nesjedinjenih Kopta sa 300 svojih svećenika.

3. Biskupija t e b a n s k a (Diospolis Major) sa stolicom u Tahti. Biskupijom iza 1928. ravna Marko Khouzam, rodom iz mjesta Akhmim u istoj biskupiji. Ima 19.000 sjedinjenih sa 33 svećenika, katedralu sa 2 svećenika, 40 crkava i kapela, veliko sjemenište u Tahti sa 13 klerika, 2 ženske redovničke kuće sestara od Presv. Krvi sa 25 redovnica, 14 pučkih škola sa 28 učitelja i 886 učenika. Na području biskupije 480.000 nesjedi-

¹³⁰ Msgr Morcos Khouzam potiče iz katoličke koptske obitelji, koja je dala crkvi 10 svećenika i dva biskupa. Brat njegova djeda bio je pred 60 godina apostolski administrator sjedinjenih Kopta. Morcos (Marko) se rodio g. 1888., bio je učenik lionskih misionara u Aleksandriji. G. 1898. stupio je u dječjačko sjemenište sjedinjenih Kopta u Kairu, kojim su upravljali oo. Isusovci. God. 1905. pođe u sjemenište sv. Franje Xav. u Beyrouthu, gdje je bio zaređen za svećenika 1. svibnja 1911. Vrativši se u Egipat bude imenovan župnikom u Abu-Korkasu dieceze tebanske. Odatle je uzdignut na biskupsku stolicu u Miniehu. Kao pobožan i revan svećenik postigao je zamjerne uspjehe u svojoj župi, jer je svoju župu digao od 700 na 1.200 duša. U svojoj je župi osnovao konferenciju sv. Vinka Paulskog. Članovi ovog društva vršili su dragovoljnu katekističku službu po kućama i po selima, gdje nije bilo svećenika. God. 1927. imenovao je papa Pijo XI. Msgra Morcosa Khouzama apostolskim administratorom koptske patrijarške stolice aleksandrijske. — Msgr Basilios Bistauros, koji je istodobno bio od pape Pija XI. imenovan koptskim biskupom u Miniehu, potječe također iz obitelji, koja je dala crkvi više svećenika i četiri redovnika. Rodio se g. 1877. u Tahti. Nižu školu svršio je kod lionskih misionara u Tahti, g. 1892. došao je u malo sjemenište oo. Isusovaca, a onda otišao u veliko sjemenište u Beyrouthu, gdje je bio zaređen 10. svibnja 1903. Vrativ se u Kairo bude od patrijara Ćirila Makariosa namješten kod katedrale. G. 1909. učini ga Msgr Maksim Sedfani svojim generalnim vikarom. Dne 30. studenoga 1927. bude u crkvi sv. Josipa u Kairu posvećen za biskupa u Miniehu, gdje se odlikuje učenošću i revnošću. Vidi: I. D e l p l a n q u e »Nouveaux évêques coptes catholiques« u »L'Union des Églises«. Paris 1927. Nr. 24. Str. 281. ss.

njenih Kopta sa 10 biskupa, 400 crkava, 75 svećenika. Osim ovih još 17.000 protestanata sa 61 duhovnikom.¹³¹

Uz redoviti katolički koptski kler postoji u Egiptu još i apostolski vikarijat Društva za afričke misije u Lionu, zvan vikarijat od Nilske Delte. Osnovan je g. 1921. Vikarijat ima tri okružja: okružje Gharbieh (C. Aleksandar Habib, superior), Charkieh (O. Jakov Muiser) i Menufieh (O. Lambert). Na brizi imaju sva trojica 910 sjedinjenih Kopta, dok na njihovu području živi 120.000 nesjedinjenih Kopta i 2.000 protestanata.

U Tahti imaju sjedinjeni Kopti novu i velebnu katedralu, posvećenu dne 25. IV. 1933. Katedrala u Miniehu je prema pomenutoj bijedna kapela s dužinom od 12 metara. Katedrala u Kairu je nekadanja franjevačka crkva, rotunda s promjerom od 11 m. Nalazi se u jednoj pučkoj četvrti grada (Mousky) pa bi trebalo da bude s patrijarškim dvorom prenesena u noviju gradsku četvrt. Ladanjske su crkve većinom građene od pečene cigle, pa su dosta izvrnute poplavama Nila. Većinom se siromašne. Namještaj crkveni sličan je onom u latinskim crkvama. U Gornjem su Egiptu muškarci odijeljeni u crkvi od ženskih. Novo svećenstvo živi u celibatu, dok je starije oženjeno.

Koptski patrijarat izdaje svoj časopis: mjesečnik Al-Salah (Mir). Apostolski administrator Msgr Khouzam, biskup iz Teba, posvećuje iza g. 1927. veliku brigu reviziji i izdanju liturgičkih knjiga. Izdao je časoslov i obred Veličkog tjedna u arapskom jeziku. God. 1930. izdao je s biskupom iz Minieha dekret o obvezatnoj molitvi časoslova za svećenike i dakone. Nedavno je Sv. Stolica odobrila skraćeni obred Posljednje pomasti i skraćeni obred sv. krsta. Nekoć se prije svakog krsta blagoslivljala voda krsnica, a taj je obred bio tako dug, kao i obred samog krsta.¹³²

U Gornjem Egiptu drže se sjedinjeni Kopti julijanskog kalendara, dok je Donji Egipat prihvatio gregorijanski.

Sjedinjeni Kopti dugo nisu imali svog vlastitog sjemeništa za uzgoj klera. Kardinal Antonio Barberini, koji je mnogo dobra učinio za Istok, osnovao je pri Collegium Urbanum dvije burze za Kopte (1637). Kroz dva stoljeća nisu Kopti imali drugog zavoda za uzgoj svog svećenstva. Unija je njihova zapravo bila još u rađanju. Tek u novije doba dobiše Kopti svoje vlastite zavode. Ponajprije otvoriše Isusovci u Kairu malo sjemenište za sjedinjene Kopte. Tu su učili srednjoškolske nauke. Filozofiju i teologiju učili su na sveučilištu sv. Franje Ksav. u Beyruthu. Malo sjemenište u Kairu radilo je do 1907.. God. 1898. zaključiče koptski biskupi na sinodi u Kairu, da će podići svoje vlastito patrijarško sjemenište. Dne 25. studenoga 1899. posvećena je bila nova impozantna zgrada sjemeništa u Tahti

¹³¹ »Statistica con cenni storici«. Str. 38—40. L'abbè C. de Clerq, Les Églises d'Orient, Paris 1934. Str. 137 ss. C. de Clerq ovako broji jačinu sjedinjene koptske crkve. Kairo (19 svećenika, 12 župa, 7.200 vjernika), Hermopolis sa sjedištem u Minya (14 svećenika, 12 župa, 6.800 vjernika), Thebe sa sjedištem u Tahti (36 svećenika, 43 župe, 25.000 vjernika). U ovom broju od 39.000 vjernika ima 3.654 disidenata, koji su primili uniju g. 1931—1933.

¹³² C. de Clerq, Les Églises d'Orient, Paris 1934. Str. 138.

i posvećena Leonu Velikom. Sjemenište se nije dugo uzdržalo poradi manjka profesora, pa su se budući svećenici opet slali u Beyruth. God. 1917. podastriješe koptski biskupi papi Benediktu XV. novi prijedlog za uređenje sjemeništa. Uspostavljena budu oba sjemeništa: i dječačko u Kairu i bogoslovsko u Tahti. Tek se bolji učenici šalju na više nauke u Beyruth i u Rim. Takova je praksa iza god. 1927. dalje.

Mala koptska crkva nema još svog vlastitog muškog reda. Nekoliko svećenika Lionskih afričkih misionara prihvatila je koptski obred, da može uspješnije raditi oko obraćanja disidenata. Osim Lionskih misionara djeluju među Koptima Školska braća, koja imadu u Kairu jednu osnovnu školu za dječake, te Isusovci, koji imadu u Gornjem Egiptu oko 30 škola. No zato imadu sjedinjeni Kopti svoje redovnice. God. 1912. osnovalaše koptski biskupi uz pomoć Marimetskih sestara iz Libanona »Koptske sestre Presv. Krvi«, koje imadu svoju kuću maticu u Tahti, a svoj novicijat sa školom u Sohagu, te jednu bolnicu u Kairu. Ta kuća služi podjedno kao rezidencija za one sestre, koje polaze sveučilište u Kairu, da steknu nastavničku diplomu. Red broji 35 sestara. Pravila su im slična isusovačkim pravilima. Potvrđena su g. 1934. na 7 godina.¹³³

10. Nauka nesjedinjenih Kopta.

Kako smo iz dosadanjih poglavlja vidjeli, svi su skoro stari Egipćani u zlatno doba egipatskog kršćanstva postali kršćani. Sedam i pol milijuna egipatskih pogana u doba cara Vespazijana stvorilo je do 5. stoljeća slavnu egipatsku crkvu, urešenu tolikim mučenicima, učenjacima i svetcima. U doba cara Heraklija i u doba provale Arapa bio je kršćanski Egipat podijeljen u dvije vjere: Monofizite ili Kopte, kojih je bilo do 6 milijuna i Melkite, kojih je bilo oko 300.000.

Diljem stoljeća promienio se razmjer. Danas ima Melkita u Egiptu oko 125.000, Kopta oko 1 milijun. Sjedinjenih Kopta ima tek 32.000, dok ostatak do c. 10 milijuna sadanjih žitelja čine Arapi, koji su kao stoljetni gospodari milom i silom preveli velik dio egipatskog pučanstva na Islam. (Broj Evropljana iznosi oko 122.000.) Rad oko sjedinjenja Kopta s Rimom urodio je relativno slabim plodom. Sjedinjeni su se Kopti odrekli bludnja i zlih navičaja svog naroda. Nesjedinjeni Kopti drže se strogo drevne svoje tradicije, tek što su u nauci diljem vijekova pozajmili štošta od grčke crkve. Ovdje ćemo prikazati sadanju njihovu nauku o vjeri i sakramentima.

¹³³ C. de Clerq, op. cit. Str. 140 s. — R. Janin: »Les Instituts religieux des Orientaux catholiques« u »L'Unité de L'Église«, Paris 1935. Nr. 74. Str. 530. — R. Janin: »Les Séminaires des Églises orientales unies.« u »L'Unité de L'Église«, Paris 1935. Nr. 73. Str. 492.

a) Nauka o utjelovljenju sina Božjega.

Kako je o. Martin Jugie dokazao, Kopti su poput ostalih Monofizita u prvom periodu svoga postojanja bili ne realni Monofiziti kao Eutih, nego samo verbalni ili nominalni, kao Sever Antiohijski. Takovi su Kopti ostali do sada.¹³⁴

Kako tvrdi Dr. Klement Kopp u svojoj knjizi o nauci koptske crkve, koptska crkva osuđuje danas Eutiha kao heretika jednako kao i katolička crkva. Dioskur je g. 449. u Efezu oslobodio Eutiha od izobćenja i njegovu nauku proglasio pravovjeronom, no u Kalcedonu zabacio je stvarno svako miešanje čovječje naravi s božanskom u Kristu. Bio je dakle Monofizit braneći Eutiha, a opet nije bio niečući miešanje dviju naravi u Kristu, odnosno priznavajući impiecite dvie naravi u Kristu.¹³⁵

Koptska crkva od uvijek osuđuje kalcedonski sabor, jer da se njegova formula protivi nauci otaca, i jer mienja nicejski simbol, što da je zabranjeno u 6. sjednici efežskog sabora: »Nikom u nije dopušteno izpoviedati, pisati ili sastavljati drugu vjeroispoviest, nego onu, koju su oci, šabrani u Niceji, uz pomoć Duha Svetoga sastavili.« Pa ipak koptska je crkva učila stvarno isto što i sabor kalcedonski. To je protivurjeđe, koje traje do danas.¹³⁶

Kopti štiju u velike Severa Antiohijskog, koji je otvoreno zabacivao i pobijao Eutihovo krivovjerje, pa je učio pravu nauku de passibilitate corporis Christi protiv Julijana iz Hali-karnasa.

Koptski patrijar Mennas (957—997) u svojoj vjeroispoviesti veli: »Confiteor unam personam et personam unam, perfectam ex duobus per unionem. absque alterius destructione, commistione et corruptione, unius Verbi incarnatam... Credimus igitur et affirmamus quod unus est Christus. Filius Dei, ex duobus naturis et personis divinitatis et humanitatis perfectis; quodque factus est natura una, persona una Verbi incarnati et inhumanati. Neque omnino dicimus post unionem naturas duas, personas duas, voluntates duas et operationes diversas; haec est enim Nestorii sectatorumque ejus sententia.«¹³⁷ U prvoj koptskoj liturgiji, koja se pripisuje sv. Baziliju, čitamo: »Credo et confiteor, hoc esse corpus vivificum Filii tui Unigeniti Domini Dei et Salvatoris Jesu Christi: Accepit illud

¹³⁴ Martin Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab ecclesia catholica dissidentium*. Paris 1935. Str. 397—444.

¹³⁵ Dr. Clemens Kopp, *Glaube und Sakramente der koptischen Kirche*, Roma 1932. (*Orient. Christ. Vcl. XXV.—1*). Str. 18.

¹³⁶ Cl. Kopp, *ibid.* — Sr. Friedrich Heiler, *Urkirche und Ostkirche*, München, 1937. Str. 474. On veli: »In der Christologie vertritt die koptische Kirche den verbalen Monophysitismus des Severus; dabei wird nicht nur der Eutichianismus als Häeresie verworfen, sondern die Terminologie des Chalcedonense hat sogar die koptische Liturgie beeinflusst, so dass ein neuerer koptischer Theologe (Philotheus, Nasah al-kabir, Kairo 1890, 10) erklären konnte: »Am jeden Altar und in jeder Messe bekennen wir immer, dass die erhabene Einigung frei ist von Vermischung, Vermengung und Verwandlung«.

¹³⁷ E. Renaudot, *Historia patriarcharum Alexandrinorum*, Paris 1713. Str. 361 (kod M. Jugie, *op. cit.* Str. 515).

ex omnium nostrum Domina Deipara, diva et sancta Maria, et unum fecit illud cum divinitate sua sine confusione, commistione aut alteratione.«

U drugoj koptskoj liturgiji, koja se pripisuje sv. Gregoriju, čitamo: »Qui (Christus) incarnatus de Spiritu Sancto, et ex gloriosissima, immaculata sancta Domina nostra Deipara et semper virgine Maria, perfecte homo factus est: non per transmutationem humanitatem mutans, sed uniens tibi eam secundum hypostasim, modo inexplicabili et inintelligibili, sed absque mutatione, et confusione; animam habentem rationalem et intellectu praeditam. Ita ex ea processisti Deus homo factus, consubstantialis Patri secundum divinitatem, et consubstantialis nobis secundum humanitatem. Non duas personas aut duas formas habens, neque in duabus naturis agnitus, sed unus Deus, unus Dominus, una hypostasis, una voluntas, una physis Dei Verbi incarnata et adorata.«¹³⁸

Kako se dakle može vidjeti, Kopti izključuju dvie naravi u Kristu iza sjedinjenja, iz straha, da ne upadnu u Nestorijevstvo, dok u istinu stvarno priznaju dvie naravi, dvie volje i dva djelovanja bez promjene i bez miešanja. Riečima zabacuju kalcedonski sabor, a stvarno uče nauku kalcedonsku i rabe rieči kalcedonskog sabora.

Kommos Filotej iz Kaira piše u najnovije vrijeme: Na svakom oltaru i u svakoj misi priznajemo mi uvijek, da je uzvišeno sjedinjenje prosto od miešanja (ihtilat), zbrke (imtizag) i promjene (istihilat)«. Ono što je definirao kalcedonski sabor: »Unum eundemque Christum Filium Dominum unigenitum (docemus) in duabus naturis inconfuse, immutabiliter, indivise, inseparabiliter.« Ova 4 kalcedonska izraza dolaze pojedince ili skupno kod svih koptskih bogoslova bez iznimke. Da protumače zajednicu božanske i čovječe naravi, rabe Kopti uvijek patriističku poredbu o tielu i duši. »Tielo i duša ne mienjaju se u svom bivstvu, makar su sjedinjenjem došli u novo stanje«. Tako je iz komponenata božanstva i čovječtva nastao jedan nerazdieljeni i nerazdjelivi Krist, koji je u svom smislu jedna narav. Krist je dakle i po Koptima zadržao božansku i čovječju narav cielu i nepomiešanu. Njihova je zabluda, što se grčevito drže svog izraza »mone physis«. Između kalcedonskog sabora i koptske nauke postoji suptilna razlika u nježnoj rieči »in« i »ex«. Kalcedonski sabor priznaje jednog Krista in duabus naturis, a Kopti jednog Krista ex duabus naturis. Kako iz naravi sliedi volja i djelovanje, a Kopti priznavaju samo jednu narav, sliedi, da su oni podjedno i Monoteleti. No oni su to opet samo de nomine. Budući da priznaju, da su u Kristu obje naravi nepomiešane, sliedi, da stvarno priznaju dvie volje i dva djelovanja.¹³⁹

Oni dakle nose u sebi stalno protivurječe. Ovo protivurječe dobro je zapazio učeni i u teološke stvari dobro upućeni francuzki konzul Mailet, koji je g. 1700. boravio u Kairu i razpravljao s Koptima. On veli: »Oni ne mogu da shvate dvie naravi u Kristu... Pitaš li ih, je li

¹³⁸ E. Renaudot, op. cit. T. I. Str. 106 (kod M. Jugie, op. cit Str. 516).

¹³⁹ Clem. Kopp. op. cit. Str. 18—27.

Isus Krist pravi čovjek, odgovaraju bez kolebanja: Jest. Pitaš li ih, je li pravi Bog, odgovaraju jednako smiono: Jest. No ako ih pritisneš da povuku odavde nužnu posljedicu, da su naime u Kristu dvie naravi, onda viču: Bože sačuvaj!«. Što Kopti u Kristu stvarno priznaju dvie naravi, a izrično to nieću, to pripisuje Mailliet njihovu dubokom neznanju.¹⁴⁰

God. 1861. vodio je koptski patrijar Ćiril IV. pregovore s melkitskim, dakle pravovjernim patrijarom Kalinikom o odnošaju naravi u Kristu. Pregovori su se svršili s rezultatom, da je formula o sjedinjenju dviju naravi u Kristu, među njima doduše različita, ali vjera ista. Radi toga došlo je između obje crkve do prijateljskog odnošaja. Sada ih dieli više različita narodnost i liturgija, nego Monofizitstvo.¹⁴¹

b) Nauka o Duhu Svetomu.

Kako se Kopti u liturgiji služe simbolom nicejsko-carigradskim, posve je prirodno, da u svom CREDU nemaju Filioque. U njihovoj se crkvi o tom pitanju uobće nije razpravljalo. Tek kasnije, osobito u posljednje doba, kad je koptska crkva došla u veći dodir s grčkom stadoše koptski teolozi izričito zabacivati Filioque. Razloge za to pozajmljuju od Grka.¹⁴²

Oni vele, da je zapadna crkva svojevóljno i protuzakonito nicejsko-carigradskom simbolu dodala »Filioque«, što da se protivi zaključku 6. sjednice efežskog sabora, gdje se veli: »Alteram fidem nemini licet proferre aut conscribere aut componere, praeter definitam a Sanctis Patribus qui in Nicaea cum Spiritu Sancto congregati fuerunt«. Oni dakako ne znadu, da se tu brani sastavljati nove simbole pojedinim biskupima, svećenicima i laicima, a ne zakonitoj vlasti; niti znadu što o razvoju dogmata.¹⁴³ Kopti vele dalje, da se Filioque protivi sv. Pismu (Iv. 15, 26): »Spiritus veritatis qui a Patre procedit« i drugim nekim mjestima, te da narušava Presveto Trojstvo.¹⁴⁴

Kopti zaboravljaju, da se nauka o izlasku Duha Svetoga bilo izričito bilo implicite nalazi u spisima iztočnih otaca, koje oni štiju, kao što su Aleksandrinci Didim, Atanazije, Ćiril, pa Kapadočani Bazilije i tri Gregorija (neocezarejski, niški i nazianski). Zaboravljaju, da se Filioque izričito spominje u mnogim monofizitskim liturgijama (tako u liturgiji sv. Marute, Mateja Pastira), te u Ritualima. Tako u Obredniku kod po-

¹⁴⁰ Le Mascrier, Description de l'Egypte. Composé sur les mémoires de M. de Mailliet, ancienne consul de France au Caire, Paris 1735. II. Str. 68.

¹⁴¹ Clem. Kopp. op. cit. Str. 21. Friedrich Heiler, op. cit. Str. 474.

¹⁴² Martin Jugie, op. cit. Str. 604.

¹⁴³ Taj prigovor iznosi isti monah u knjizi »Al-barahin«, nadalje naha iz samostana Baramus pod naslovom »Al-barahin at takhiba, 1886« Sr. Cl. Kopp, op. cit. Str. 43.

¹⁴⁴ Taj prigovor iznosi isti monah u knjizi »l-barahin«, nadalje Kommos Juhanna Salami u knjizi »Al-Laali an nafisa...«, Kairo 1909 I. 465 (Cl. Kopp, op. cit. 44).

svete biskupa pita patrijar: »Credis sponte et libenter Spiritum Sanctum vere Deum? Credis vere, quod mittatur et procedat a Patre et Filio?«¹⁴⁵ Dokazi za Filioque iz koptske tradicije navedeni su u sinodi koptskih biskupa u Kairu g. 1898.¹⁴⁶

Nauka o Filioque tako je jasno izražena u djelima otaca i iztočnim liturgijama, da sabor fiorentinski nije od sjedinjenih iztočnjaka uobće ni tražio uvrštenje dodatka u simbol. Sjedinjeni su Kopti taj dodatak sami u Credo uvrstili.

c) Nauka o posljednjim stvarima.

Nekada su Kopti, osobito oni manje obrazovani, vjerovali, da duša tek 40. dan iza smrti dolazi pred sudište Kristovo, a dotle da putuje zrakom morajuć prolaziti kroz 40 vrsti demona ili kroz plamenu rieku. Na tom putu ih vode i čuvaju anđeli.¹⁴⁷

O sudbini pravednih duša prije obćeg suda dvojako je mišljenje kod Kopta, kao i kod ostalih Monofizita. Jedni drže, da duše pravednih odmah iza smrti idu u kraljevstvo nebesko gdje uživaju obećana dobra. Drugi opet drže, da se vječna nagrada pravednima odgađa do uskrsnuća od mrtvih, a dotle da duše pravednih izčekuju pravednu plaću u nekom mjestu, različitom od neba. Za prvo mnienje navodi Martin Jugie ulomak katoličke koptske sinode u Kairu od 1898. gdje veli da sjedinjeni Kopti po staroj liturgiji pjevaju de sanctis: »quod acceperunt mercedem victoriae et Deus dedit eis coronam et mansionem in paradiso, et facti sunt socij angelorum sanctorum; quod haereditatem adepti sunt vitae aeternae; et coronam coelestem acceperunt et cives facti sunt in coelis; quod Salvator noster eos exaltavit ad interiora regni sui, et dedit eis bona, quae oculis non vidit; quod vident Salvatorem Jesum Christum sedentem in throno suo, et habitant cum Deo in regno superno.«¹⁴⁸ Drugi opet Kopti, a i Abesinci drže, da duše pravednika ne idu odmah iza smrti u nebo, nego tek u neki »zemaljski raj« (paradisus terrestris), gdje čekaju do uzkrsnuća mrtvih.

Slično su dva mišljenja svih Monofizita, pa i Kopta o sudbini onih, koji preminu u smrtnom grijehu. Jedni drže, da duše griješnika idu odmah u pakao, a drugi, da im se vječna osuda odgađa do uzkrsnuća mrtvih, a do onda su u nekom mjestu između neba i zemlje, gdje trpe bol i zdvojnost.¹⁴⁹

¹⁴⁵ M. Jugie, op. cit. Str. 610.

¹⁴⁶ Synodus Alexandrina Coptorum habita Cairi in Aegypto anno 1898. Romae 1899. Str. 6 ss.

¹⁴⁷ Friedrich Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. Str. 475.

¹⁴⁸ M. Jugie, op. cit. Str. 763. (Tu autor navodi djelo: Ludolphus, Ad historiam Aethiopicam commentarius, l. III. c. V. n. 4).

¹⁴⁹ M. Jugie, op. cit. Str. 771.

Monofiziti su obćenito osuđivali rimsku crkvu radi nauke o posljednjim stvarima. Tako na pr. piše Joannes Orodnensis (opat armenskog samostana Abragundskog u 14. st.): »Tertia haeresis est eorum qui dicunt singulas animas, mox ut ex corporibus egrediuntur, aut supplicium aut coronam accipere. Ita credit natio Latinorum; cui adversatur Christus in Evangelio dicens: Cum venerit Filius hominis in gloria Patris sui cum angelis suis, tunc reddet unicuique secundum opera ejus.«¹⁵⁰ S Armencima se u tom slažu i Jakobiti.

Dr. Cl. Kopp, koji je proučio i opisao nauku Kopta o posljednjim stvarima završava taj odsjek ovako: »(Po mnienju Kopta) konačnu će rječ izreći sudačka usta Kristova tek kod obćeg suda. Sve do onda može svaka duša, na koju je kod krsta položena ruka, biti njegova. Ako dakle teret grieha odvuče dušu u njenu pravu domovinu, pakao, može nekadanje diete Božje još uvijek doživjeti svoj preporod, bilo da vlastita iskra probije pepeo, bilo da zagovor kršćanskih vjernika na zemlji molitvom i dobrim djelima iskru iznova zapali. Na taj je način pakao ujedno i čistilište, što više čistilište za sve kršćane, koji plamen može na sudnji dan obratiti u jasno svjetlo Božje.«¹⁵¹

Kopti poznaju nebo i pakao, ali rječ čistilišta ne poznaju. No ako Kopti ne poznaju izraz čistilišta, vjeruju ipak u čistilište, kao mjesto muka, odakle ima izlaska. Oni naime vjeruju, da su neke duše radi svojih grieha u mjestu muka, odakle ih živi kršćani mogu izbaviti molitvom, dobrim djelima, a osobito svetom misom.¹⁵² Kopti običavahu prinositi sv. misu za pokojne treći, sedmi, trideseti četrdeseti dan iza smrti, onda polugodišnji i godišnji dan.

U katekizmu, što ga je kommos Filotej izdao u Kairu 1912. dolazi sliedeće pitanje: »Primaju li duše pokojnika korist od dobrih djela, što se čine za njih?« Odgovor glasi: »Da, molitve crkve, sveta žrtva i djela milosrđa koriste dušama onih, koji su umrli u nekim pogrješkama i krivnjama od slabosti; ne koriste pak onima, koji su pali u teške grieha i tvrdoću srca, koji niti su molili oprostjenje niti činili zadovoljštinu. Ovu je istinu uvijek držala ciela Kristova crkva tamo od prvih stoljeća. Tako je vjerovala i crkva Israelova u knjizi Makabejskoj, gdje se pripovjeda, da je Juda Makabejac prinesao žrtvu za umrle vojnike.«¹⁵³

Što se tiče bivstva vječnoga blaženstva i vječnih muka, stari su se Kopti dali navesti na razna maštanja, pa su nebeske slasti, kao i vječne muke shvatili materijalno. Danas se i tu približiše Kopti rimskoj crkvi shvatajući oboje duhovno. Ni njima nisu više nebo i pakao mjesta, nego stanje.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Liber de haeresibus n. 7 (kod M. Jugie, op. cit. Str. 771).

¹⁵¹ Cl. Kopp, op. cit. Str. 61.

¹⁵² Cl. Kopp, op. cit. Str. 60.

¹⁵³ Kommos Philotheus. »Tanwir al mubtad ina fi talim ad-din«, Cairo 1912. Str. 67 (kod M. Jugie, op. cit. Str. 778).

¹⁵⁴ Cl. Kopp, op. cit. Str. 73 s.

c) *Mariologia.*

Kopti štiju Majku Božju izvanredno. Njihovo štovanje Majke Božje tako je duboko, vjera u njenu svetost tako je velika i tako usko spojena s celom njihovom teologijom, liturgijom i pučkom pobožnošću, da se niekanje Bezgriješnog začeca kod njih ne može ni zamisliti. Eto kako glasi na pr. jedno mjesto u knjizi Habib Girgisa: »Samo andeo stoji svojom naravi više od čovjeka osim Marije, koja je po osobitoj milosti kraljica anđela. Sin čovječji, koji je od nje primio čovječju narav, učinio ju je dionicom (šarika) božanske naravi.«¹⁵⁵ To su premise, iz kojih katoličko osjećanje može lako izvesti Bezgrješno začeca. Nu kraj svega toga Kopti danas pod uplivom Grka nieću ovu dogmu. Oni uče, da svi ljudi, rođeni od žene, stoje pod zakonom grieha, pa polemiziraju protiv rimske crkve radi dogme o Bezgrišenom začecu.

Kommos Filotej kaže: »Kako su Adam i Eva radali djecu samo u ovom grišnom stanju, prešao je grieh na sve njihovo potomstvo.«¹⁵⁶ Monah samostana Baramus izrično kaže: »Plod, koji su jeli, prešao je u tielo, iz kojega potječe potomstvo. Zato je samo Krist izuzet, koji nije nikao iz sjemena čovječjega.«¹⁵⁷ Koptski moderni bogoslov Kusa Girgis piše 1925.: »Prije nekih 60 godina rodila se nova jedna hereza (bida), da se naime Djevica javila jednoj djevojci u Francuzkoj i javila joj, da je njena duša začeta bez grieha. Određena je posebna svetkovina, koja se zove Bezgrješno začeca. Mi pak ispovedamo, da je samo Krist bio začec bez grieha.«¹⁵⁸

Kopti priznavaju Uznesenje Marijino na nebo. Ovu istinu smatraju oni vjerskom istinom i dogmom u katoličkom smislu. Jedna koptska knjiga iz 1913. kaže: »Nema nikoga, koji bi rekao, da Bog koji je zapovjedio štovati roditelje, nije štovao svoju Majku. Ova vjerska istina stoji čvrsto, jer su ju oci primili od apostola. K tomu dolazi i razum; potrebno je naime, da ondje, gdje je sin, bude i majka.«¹⁵⁹ Drugi razlog navodi Kusa Girgis: »Ako već Pavao kaže, da će Krist biti proslavljen u svom tielu, koliko više mora biti proslavljen u tielu Marijinu, jer ona je njegova majka i njegovo tielo je njezino tielo.«¹⁶⁰

¹⁵⁵ Habib Girgis, »Baht fi suqul al-insan« u »Al-karma« 1929 (XV. Str. 262 (kod Cl. Kopp, op. cit. Str. 47).

¹⁵⁶ Kommos Philotehus, Tanwir al mubtad ina fi talim ad-din, Kairo 1912. Str. 21 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 47).

¹⁵⁷ »Ai-barahin at taquiba al-ja aqiba« 1886. Str. 18 (kod Cl. Koppa, ibidem).

¹⁵⁸ Qusa Girgis, »Al markaz as saijida al-adra« u »Al-karma« 1925. (kod Cl. Koppa, ibid.).

¹⁵⁹ »Kitab as-sadiq al-amin fi al qadisina«. Kairo 1913. I. 305 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 49).

¹⁶⁰ »Al-karma« 1925 (XI.). Str. 190 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 49).

Koptska crkva slavi spomen Uznesenja Marijina na nebo 16. Mesori (9. kolovoza). Prema jednom apokrifu rekao je Krist kod smrti Marijine apostolima, da će njezino tielo nakon 206 dana biti preneseno u nebo. To se dogodilo u noći od 15. na 16. Mesori. Dok su apostoli tu noć probdili moleći na grobu Marijinu, ukaže se Krist na vatrenim kolima, koja su vukli Kerubini, držeći dušu Marijinu na grudima, ogrnutu u božansko odielo. Majka i Sin odvezu se na plamenim kolima u nebo. Tako je vjerovala pobožna koptska duša. Prvobitno su Kopti slavili dva dana dan Marijine smrti 21. Tubah i 16. Mesori. Prvi dan je bio dan Uznesenja duše, a drugi dan Uznesenja tiela. Nejasno je, gdje je bilo tielo Marijino kroz ta 206 dana. Prema jednima je bilo u oblacima, a prema drugima u zemaljskom raju pod drvetom života. Iza 206 dana je tielo neopaženo došlo u prazan grob, tu se sjedinilo s dušom i bilo uzneseno na nebo.¹⁶¹ Tako je pučka mašta prema apokrifima izkitila ovu staru istinu kršćansku.¹⁶²

d) Nauka o sakramentima.

Kopti priznavaju sedam sakramenata, kao i rimska crkva. Prije 13. stoljeća ne govore njihovi teolozi izričito o broju. Tek iza križarskih vojni pod uplivom Latina počeo se broj sedam i izričito spominjati. Obred primanja apostata imade kod Kopta neku sličnost sa sakramentom krsta, te bi se mogao smatrati osmim sakramentom. Voda se blagoslivlja istim riečima, kao i krsna, ulje se lije u obliku križa, svećenik tri puta polieva pokornika, svučena, vodom govoreći: »Ego te lavo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«, a iza toga moli molitve, što spadaju na sakrament pokore. No Martin Jugie drži, da se tu radi samo o sličnosti. Primanje apostata nije sakrament, nego sakramental.¹⁶³

1. *Krst.* Za krst rabe Kopti n a r a v n u v o d u, koja se u tu svrhu posebnim svečanim obredom blagoslivlje. Kod krsta rabe Kopti trostruko uronjivanje uz izgovaranje f o r m e: »Ja te krstim u ime Otca i Sina i Duha Svetoga«. Prije se rabila dulja forma: »Ja te krstim u ime Otca. Amen. — Ja te krstim u ime Sina. Amen. — Ja te krstim u ime Duha Svetoga. Amen.« Kod svake božanske osobe bilo je jedno uronjivanje.¹⁶⁴ Wansleben spominje samo dulju formu,¹⁶⁵ dok Denzinger u svom »Ordo baptismi copticus« spominje samo kraću formu.¹⁶⁶ No u slučaju nužde priznaju Kopti valjanost i krstu, podieljenu trostrukim polievanjem. Ebnassal izričito nalaže: ako nema dosta vode za uronjivanje, već samo toliko, da se može zahvatiti šakom, neka se zahvati šakom tri puta voda i njome polije

¹⁶¹ F. Robinson, *Coptic Apocryphal Gospels*. Cambridge 1896. Str. 58 i 94.

¹⁶² O štovanju Majke Božje kod Kopta vidi i A. Mollon, *Documents de source copte sur la sainte vierge*, *Revue de l'Orient Chrétien*, 1905. Str. 182-196.

¹⁶³ M. Jugie, op. cit. Str. 643.

¹⁶⁴ Cl. Koop, op. cit. Str. 88.

¹⁶⁵ Vansleb, *Histoire de l'Église d'Alexandrie*. Paris 1677. Str. 162.

¹⁶⁶ H. Denzinger, *Ritus Orientalium*, Würzburg 1863. I. 235.

glava krštenikova.¹⁶⁷ »Ordo baptismi copticus«, što ga je preveo Renaudot kaže: »Si quis infantim fuerit infirmus, constituet illum ad latus baptisterii, ex quo cava manu aquam accipiet, qua illum ter perfundat, ducens eadem supra.«¹⁶⁸

Kopti uče, da je krst neobhodno potreban za spasenje, no priznaju i krst krvi. Krst želje im je nepoznat. Kao što Jakobiti i Armenci, tako i Kopti smatraju samo svećenika valjanim djeliteljem krsta. Laicima i nižim klericima brane krstiti. Da li smatraju krst, podijeljen od đakona ili laika nevaljanim, podijeljena su mnijenja. Jugie misli, da ga smatraju valjanim ali nedopuštenim.¹⁶⁹ Kopp to niječe.¹⁷⁰ Običaj je bio, da se s krstom djeteta čeka kod mužkog dječaka 40 dana, kod ženskog 80 dana. Taj je običaj u vezi sa starozavjetnim čišćenjem žene iza poroda. No u slučaju nužde smiso se i morao taj rok skratiti.¹⁷¹

Još su jedan starozavjetni običaj Kopti zadržali, a to je obrezovanje. To je prastari egipatski običaj, koga je crkva trpjela. U svakom se slučaju ima obrezovanje obaviti prije krštenja, da se ne misli, kao da je obrezovanje neki nadopunak krsta. »Canones Epiphani« vele: »Ako se laik iza krsta dađe obrezati, ima biti tri godine odstranjen od žrtve.«¹⁷² Mnogi koptski patrijari srednjega vieka zabranili su obrezovanje, no ono se uzdržalo ipak kao pučki običaj do danas, ne doduše u gradovima, nego po selima. Dr. Kopp kaže, da pozna jednog koptskog svećenika i jednog klerika u Gornjem Egiptu, koji su obrezani.¹⁷³ Crkva je u fiorentinskom saboru izrično osudila obrezovanje. A i koptska katolička sinoda zbacila je obrezovanje: »Cessavit omnino circumcisio carnis, manufacta, nec licet eam simul cum baptismo retinere.«¹⁷⁴

2. *Sv. Potvrda.* Neposredno iza krsta podjeljuju Kopti svetu potvrdu, i to kao zasebni sakrament. Potvrda bilježi dušu neizbrisivim biljegom, pa se zato ne može opetovati, kao ni krst. Potvrdu podjeljuju kod Kopta svećenici odmah poslije krsta, ali samo uljem posvećenim od patrijara. Prema tome ne može kod njih krizmeno ulje posvetiti obični biskup, već samo patrijar. Budući da svećenik maže uljem posvećenim od patrijara, čini se, da je samo patrijar pravi minister ovoga sakramenta, svećenici su djelitelji samo po njegovu ovlaštenju. Katolička crkva priznaje valjanost koptske sv. potvrde »ex tacito

¹⁶⁷ Ebnassala Kopta navodi Eus. Renaudot, Perpétuité de la foi catholique. Paris 1711. C. 742. i 776.

¹⁶⁸ M. Jugie, op. cit. Str. 645 (gdje su oba citata iz Renaudota).

¹⁶⁹ M. Jugie, op. cit. Str. 648.

¹⁷⁰ Cl. Kopp, op. cit. 94.

¹⁷¹ M. Jugie, op. cit. Str. 653.

¹⁷² W. Riedel u. W. E. Crum, The Canons of Athanasius of Alexandria, London 1904. Str. 291.

¹⁷³ Cl. Kopp, op. cit. Str. 179 s. Kopp spominje ovdje, da su Kopti nekad obrezavali i djevojke.

¹⁷⁴ Synodus Alexandrina Coptorum habita Cairi in Aegypto anno 1898. Romae 1899. Str. 72.

Apostolicae Sedis consensu«. Obratno Kopti priznavaju valjanost latinske svete potvrde.¹⁷⁵

Daljnja tvar ovoga sakramenta je ulje, zvano »myron« (koptski mairun). Mairun se pripravlja kod Kopta s izvanrednim obredima. Ne obavlja se svake godine. Prema koptskoj tradiciji pripravio se mairun svega 25 puta u poviesti. Prvi puta u gornjoj dvorani sionskoj od apostola, drugi put u vrieme sv. Atanazija, 24. put godine 1823., a posljednji put g. 1930.

Prema koptskoj predaji priredili su mairun apostoli. Oni uzeše mirodije, koje su bile na tielu Kristovu, pa ih satrše. Tomu primiešaše pomast, koju su pobožne žene donesle da pomažu Isusa. Dodaše maslinova ulja, pa sve to izmiešaše moleći nad tim u dvorani posljednje večere. Tim su uljem mazali sve vjernike u ime Gospodnje. Apostoli su naložili, da se ovo sv. ulje (mairun) ima čuvati za sva vremena dodavajući maslinova ulja, mirodija i pomasti. Sv. Marko je prema Koptima donesao mairun u Aleksandriju. Ovo se ulje uzdržalo do sv. Atanazija. Kad ga je bilo već malo, posvetio je sv. Atanazije novo ulje dodavši staromu novog maslinova ulja, balzama i drugih mirodija. U drugim crkvama: Rimu, Antiohiji, Carigradu da je apostolskog mairuna sasvim nestalo. Kad su čuli, da je aleksandrijska crkva sačuvala ostatak apostolskog mairuna, poslaše onamo poslanike i isprosiše si nešto te svetinje, a Atanazije im je dao propis, kako će dalje pripravljati sveto ulje uz nove dodatke.¹⁷⁶

Prema koptskom ritualu priprava mairuna je duga, traje četiri dana: ponedjeljak, utorak, sriedu i četvrtak u velikom tjednu. Propisan je broj mirodija i način miešanja, kuhanja i spremanja. Glavni obred je gotov na veliki četvrtak iza pranja nogu. U novo pripravljeno ulje umieša se na uzkrсни utorak (g. 1930. u nedjelju iza Uzkrsa) nešto staroga mairuna. G. 1930. upotriebio je koptski patrijar uz maslinovo ulje i balzam još 38 raznih tvari. Sjedinjenim Koptima dozvolila je Sveta Stolica »accidentaliter et in minima quantitate addere praeter vinum triginta tres aromatum species.«¹⁷⁷ Sjedinjeni koptski patrijar priređuje mairun po rimskom običaju svake godine na veliki četvrtak. Budući da sjedinjeni Kopti po rimskom obredu staro ulje podpuno spaljuju, prekinuta je kod njih predaja o apostolskom podrietlu mairuna. No nesjedinjeni Kopti ovu tradiciju čvrsto drže.¹⁷⁸

Što se tiče bližnje tvari sv. potvrde, Kopti smatraju kao bližnju tvar mazanje sv. uljem i polaganje ruku uz propisanu formu. Potvrđenik se kod njih prema obredniku maže 36 puta (na vrhu glave, nosu, ustima, desnom uhu, desnom oku, lievom oku, lievom uhu, srcu, pupku, leđima, ramenima, lak-

¹⁷⁵ Cl. Kopp, op. cit. Str. 111.

¹⁷⁶ Cl. Kopp, op. cit. Str. 108. — O Mairunu sr. i Friedrich Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. Str. 477.

¹⁷⁷ Synodus Alexandrina Coptorum... Str. 80. XI.

¹⁷⁸ Cl. Kopp, op. cit. Str. 110.

tima, kukovima, koljenima, nožnim gležnjima i prstima). Iza mazanja dolazi rukopolanjanje.

Mazanje 36 dijelova tiela vrši se u 6 mahova uz ovu formulu: »U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Mazanje milosti Duha Svetoga. Amen.« »Mazanje zaloga kraljevstva nebeskoga. Amen.« »Mazanje učeašća vječnog i neumrlcg života. Amen.« »Sveto mazanje Krista, Boga našega, i pečačenje, koje ne će biti satrto. Amen.« »Punina milosti Duha Svetoga, oklop vjere i istine. Amen.« »Ja te mažem svetim uljem u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.« — Kod rukopolanjanja govori se: »Budi blagoslovljen blagoslovom neba i blagoslovom anđela, neka te blagoslovi Isus Krist u svoje ime. Amen.« Iza toga dahne svećenik u lice potvrđenika govoreći: »Primi Duha Svetoga i budi čista posuda po Isusu Kristu, Gospodinu našem. Slava njemu i njegovu dobromu Ocu i Duhu Svetomu sada, vazda i u vieke viekova. Amen.«¹⁷⁹

3. *Presveta Euharistija*. Nauka Kopta o presv. Euharistiji podpuno se slaže s naukom katoličke crkve. Oni zovu taj sakramenat »Euharistija«, »Sakramenat žrtve«, »Sakramenat pričesti«. Habib Girgis definira Euharistiju ovako: »Šakramenat žrtve je sakramenat, u kom vjernik blaguje tielo Gospodnje i pije krv njegovu pod prilikama kruha i vina za naše jačanje u vjeri, za naš rast u duhovnom životu i za naše sjedinjenje s Kristom.«¹⁸⁰ Oltar, na kome se žrtva prinosi, je centar crkve.

Svetište s oltarom — zvano haikal — odijeljeno je od lađe drvenom ogradom, koja je urešena slikama, a često i ukrasima od slonove kosti. Kroz ogradu (parastos) vode vrata u haikal, i to toliko vrata, koliko je u svetištu oltara. Sam je oltar od kamena, većinom krunjen drvenim baldakinom. Svaki oltar mora barem 24 sati »postiti«, t. j. na istom se oltaru smije služiti samo jedna misa na dan. U svetištu se ne smije unići u postolama (muslimanski običaj), zato i koptski svećenik ne služi liturgiju u cipelama za ulicu, već u mekanoj obući od filca ili svile. Nekoć su vjernici snimali obuću, kad su ulazili u lađu crkve. Danas to već nije u običaju. Čine to samo pričesnici ulazeći u haikal. Muškarci su prije imali u crkvi pokrivenu glavu. I danas još mnogi imaju u crkvi šešir na glavi, jer je na Iztoku časno pokrivati glavu. No mnogi se danas počinju ravnati po evropskom načinu, pa skidaju šešir. Vanjština crkve je obično vrlo neugledna. Crkve su skrivene u kupu zamazanih kuća, te ih je jedva moći razpoznati. Crkve su nieme, jer su Arapi branili uporabu zvonova.¹⁸¹

Kod svete mise služe se Kopti zasebnim liturgičkim odielom.

Kommos Juhanna Salami ovako opisuje misno odielo: 1. tunija (alba) bez rukava bijele boje, 2. badrašil (stola, širinom slična romanskoj kazuli), 3. mintak (cingulum, spojen s tunijom i badrašilom), 4. aknam (rukavi, koji stežu široke rukave svagdanjeg odijela), 5. šumla (turban za svećenike) ili ballin (pokrivalo glave za biskupe), 6. burnus (širok plašt sličan pluvijalu, bez rukava), 7. tag (kruna, koju nosi samo patrijar). U ljetu neka odijela radi vrućine otpadaju. Za normalnu liturgiju treba

¹⁷⁹ Cl. Kopp, op. cit. Str. 100—106.

¹⁸⁰ Habib Girgis, *Hulasa al usul al-imanija fi mu taqidat al-kenisa al-qodbija al-ortodoksija*. Kairo 1926. III. Str. 79 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 115).

¹⁸¹ Cl. Kopp, op. cit. Str. 116.

svakako tunija, badrašil i šumla. Patrijarina kruna (tag) ukrašena je draguljima, ima oblik okrugle kape, koja svršava grčre križem. Boja odiela je slobodna.¹⁸²

Kopti imaju tri liturgije, t. j. obrasce za mise: liturgiju sv. Ćirila aleksandrijskog, liturgiju sv. Gregorija Bogoslova (Nazianškog) i liturgiju sv. Bazilija. Za prvu drže, da potječe od samog sv. Marka, a sv. Ćiril da ju je samo uredio. Druga liturgija ima tu osebinu, da se jedina od svih kršćanskih liturgija u svojim molitvama ne obraća na Boga Oca, nego uvijek samo na Krista. Treća je rađena prema grčkoj liturgiji, samo je skraćena. Ta se najviše upotrebljava. Juhanna Salami veli, da se prve dvie, jer su svečane i duge, upotrebljavaju na velike svetkovine i svečane dane, dok se obično rabi Bazilijeva liturgija, jer je kraća i jer duljinom ne zamara.¹⁸³

Kao materiju presv. Euharistije rabe Kopti kvasni hljeb i vino od loze. Hljev mora peći muškarac (crkveni poslužnik), ne žena, i to u prostoriji, koja je spojena s crkvom. Hljev je okrugao s promjerom oko 7 cm i s debljinom u sredini je u 4 mala kvadrata. Pet malih uboda u kruh naznačuju pet djelbu od 12 polja, a srednje polje (zvano sbodikon) razdijeljeno je u 4 mala kvadrata. Pet malih uboda u kruh naznačuju pet rana Isusovih. Za vino rabe Kopti od arapskih vremena sok od sušenog grožđa. Kako su Arapi izsjekli koptske vinograde i strogo zabranili uvoz vina, kupovali su Kopti u nuždi sušeno grožđe iz inozemstva. To su umekšali vodom, stavili pod prešu, onda su pustili, da sok vrije. Tako je ostalo do sada.¹⁸⁴

Kopti rabe u liturgiji epiklezu iza rieči ustanove i iza anamneze ovako: »Molimo te, o Gospodine, da Tvoj Sveti Duh siđe na nas, na ove postavljene darove, da ih posveti, pretvori i objavi svetima kao svetu stvar.« Kojim su riečima stari Kopti davali moć konsekracije, ne znamo stalno. Današnji Kopti teolozi pod utjecajem Grka, davaju ovu moć epiklezi, pa osuđuju rimsku crkvu, koja moć konsekracije daje riečima ustanove.¹⁸⁵

Koptska crkva propisuje svojim vjernicima, da svake godine barem 4 puta primaju sv. pričest: na cvjetnu nedjelju, veliki četvrtak, Uzkrš i Božić, pošto su prije svoju savjest očistili pokajanjem i pokorom. U praksi samo pobožni Kopti vrše taj propis, prosječni ljudi ne. U stara vremena morali su pričesnici

¹⁸² Kommos Juhanna Salami, Al-laali an-nafisa fi šarh tuqus wa mu taqidal al-kenisa. Kairo 1909. I. Str. 292 ss. (kod C. Koppa, op. cit. Str. 117).

¹⁸³ Cl. Kopp, op. cit. Str. 119.

¹⁸⁴ Cl. Kopp, op. cit. Str. 121.

¹⁸⁵ M. Jugie, op. cit. Str. 710 i Cl. Kopp, op. cit. Str. 138.

biti na tašte već od popodneva predašnjeg dana. Danas je propis, da pričesnik ima biti natašte od 6 do 9 sati prije pričesti.¹⁸⁶

4. *Sveta pokora*. Glede toga se sakramenta Monofiziti u glavnom slažu s katolicima. Kopti uče, da treba izpoviedati sve teške grieh e poslie krsta učinjene. Što više oni su tražili i izpovied lakih grieh a. Koptski su se svećenici nekoć prije svake liturgije izpoviedali.¹⁸⁷ Savršeno pokajanje može po nauci današnjih koptskih bogoslova oprostiti grieh e bez izpoviedi.

Kammos Juhanna Salami piše: »Ako je pokornik bolestan i njegovo stanje ne dopušta izpovied u svim njenim uvjetima, dostaje, da grieh e izpoviedi Bogu. Ako je dosta skrušen i ako se uzda u krv Kristovu, koja čisti čovjeka od svakog grieh a, i ako obeća pobožno i sveto živjeti, bude li volja Božja, griesi će mu se oprostiti.«¹⁸⁸

Griesi su se kod Kopta izpoviedali tajno. Javnu izpovied za jedan samo grieh odredio je Hail, 46. aleksandrijski patrijar, polovicom 8. st. On je odredio: ako bi se tko pričestio uzevši prije obično jelo, mora taj grieh javno izpoviedati, da ne bi drugi činili isto.¹⁸⁹

Koncem 11. st. nastala je kod Kopta zloporaba, da su svećenici — radi strašnih arapskih progona — davali sv. pričest bez predhodne izpoviedi.

Mjesto izpoviedi uveli su na početku mise generalnu izpovied s odreženjem sličnu našem »Confiteor«. Renaudot tvrdi, da ove formule izpoviedi u starijim liturgičkim knjigama nema. Iza ove obćenite izpoviedi sledila je molitva zvana » oratio thuris«. Svećenik je okadio oltar, kler i vjernike, dok je puk grčki i arapski pjevao »Kyrie eleison«, i molio molitvu: »Suscipe, Domine, hoc incensum, quod offertur tibi a sacerdotibus tuo pro peccatis nostris.« Na to je svećenik uzašao k oltaru, te molio: »Deus, qui suscepisti confessionem latronis super cruce[m] gloriosam suscipe ad te confessionem populi tui et parce illis omnia peccata eorum propter nomen tuum sanctum, quod invocatum est super eos.«¹⁹⁰

Izpovied se počimala ukidati za patrijara Ivana V. (1146—1167.) i Marka III. Ibn Zuraha 1167—1189.), koji su to odobrili. Za vrijeme patrijara Marka digao se jedan svećenik, monah Marko Ibn Al Kanbar. On je riečju i perom učio, da je izpovied pred svećenikom potrebna za oproštenje grieh a, učinjenih iza krsta i za primanje sv. pričesti. Marko nađe mnogo pristaša među svećenstvom i u puku. Mnogi su grnuli

¹⁸⁶ Kao kod Nestorijevaca, tako se i kod Kopta Presv. Euharistija ne čuva. Bolesnicima se daje odmah iza sv. liturgije. Ako tko naglo oboli, tad svećenik služi za njega liturgiju, bilo u koje doba dana ili noći, pa mu nosi posvećeni hljeb, na koji je s vinom učinio dva križa. Posvećeni hljeb peče se tako, da postaje brzo tvrd. Sr. Friedrich Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. Str. 479.

¹⁸⁷ M. Jugie, op. cit. Str. 719.

¹⁸⁸ Juhanna Salami, Al-laali an-nafisa... Kairo, 1909. II. 166 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 150).

¹⁸⁹ M. Jugie, op. cit. Str. 721.

¹⁹⁰ H. Denzinger, Ritus orientarium, Würzburg 1863. I. Str. 106.

k njemu, da dobiju odrješenje svojih grieha. Drugi su ustali protiv novotara tužeći ga, da dokida narodne običaje, da šuruje s hereticima Melkitima i da sprema uniju s njima. Uzto mu podvališe bludnje, koje on jamačno nije učio. Patrijar Marko III. zatvori monaha najprije u samostan sv. Antonija, a kad je i tu učio svoje nazore, u samostan Al Kusair, gdje je umro g. 1208.

Protiv prognanog monaha radio je osobito Mihael, koptski metropolit iz Damiete. On je u tu svrhu napisao dva polemička spisa. U tim spisima tvrdi Mihael, da privatne ispoviedi bilo svećeniku bilo laiku kod Kopta nije nikada bilo i da ova vrst ispoviedi nije potrebna, što više da se protivi volji Božjoj. Metropolit Mihael tvrdi, da aurikalarnu ispovied ne propisuje ni Krist ni Pavao ni ikoja knjiga Ncv. Zavjeta. Što više Krist da ju brani, jer on ne će da sudimo druge radi grieha. Drugomu suditi radi grieha može samo onaj, koji je bez grieha, — a svi su ljudi griješni. Sv. Pismo traži, da svoje grieha ispoviedamo Bogu, da se za njih kajemo i da obećavamo ne griješiti više.¹⁹¹ Metropolit Mihael nema pravo, kad veli, da je sakramentalna ispovied Koptima nepoznata. Ima dosta svjedočanstva, da su Kopti prije 11. st. imali sakramentalnu ispovied.

Na sreću nije zlorababa postala obćenita. Što više ona je doskora nestala. Protiv nje ustao je spisima sam antiohijski patrijar Mihael. Već je As Safi Abul Fadail u svom Nomocanonu dovršenom g. 1236. preporučivao sakramentalnu ispovied kao liek ranjenoj duši. Juhanna Ibn Saba u 14. st. odrješito brani sakramentalnu ispovied. On tvrdi, da nitko ne može dobiti odrješenje od svojih grieha, ako ih sve pojedinački i po okolnostima ne ispoviedi svećeniku.¹⁹² Danas je ispovied kod Kopta u porabi, što više ona je naložena barem 4 puta na godinu, kako smo to rekli gore.

Kopti nemaju posebne iz p o v j e d a o n i c e, nego svećenik ide s pokornikom u koji kut crkve, većinom u haikal (svetište), gdje se ispovied obavlja stoječki. Pokornik tek sagne glavu. Stari penitencijalni kanoni bilj su strogi, no danas koptski svećenici ne daju velike pokore, nalažu male molitve, prostracije, post i sl.¹⁹³

Kopti se služe deprekativnom formom absolucije, kao i Jakobiti, koju svećenik izgovara, pošto je pokornik izvršio zadanu pokoru. Koju formulu smatraju Kopti za sakramentalnu, teško je odrediti, jer njihove obredne knjige imaju kod

¹⁹¹ Cielu raspru o potrebi aurikularne ispoviedi obširno opisuje M. Jugie, op. cit. Str. 728, pa donosi obširne izvadbe iz Denzingera i Renaudeta o tom predmetu. Vrela za to pitanje daju H. Denzinger, Ritus Orientalium, Würzburg 1863. I. Str. 105—107, Renaudot, Historia Patriarcharum Alexandrinorum, Paris 1713. Str. 550 ss. i Perpétuité de la foi catholique, Paris 1711. III. c. 8, IV. 4. Col. 847—853 i 847—881. — O predmetu je pisao G. Graf, Ein Reformversuch innerhalb der Koptischen Kirche, Paderborn 1923.

¹⁹² M. Jugie, op. cit. Str. 725 ss.

¹⁹³ Cl. Kopp, op. cit. Str. 147.

izpovedi mnogo, molitava. Po mišljenju M. Jugie-a bit će to molitva, upravljena Kristu, koja počima: »Domine Jesu Christe, Fili Unigeniti, Verbum Dei Patris, qui dirupisti omnia vincula peccati...«¹⁹⁴ Sjedinjeni Kopti zadržali su deprekativnu formu Anafore, pa su dodali »Absolvatur a peccatis suis a Sanctissima Trinitate, Patre, et Filio et Spiritu Sancto et per os humilitatis meae«.¹⁹⁵

5. *Posljednja pomast.* Kopti priznavaju ovaj sakrament, te ga zovu »Oleum lampadis« ili kraće »Lampas«, (»Kandil«). Zove se tako, jer su Kopti poput Jakobita bolestničko ulje ulievali u kandilo, koje ima 7 žizaka. Habib Girgis definira ovaj sakrament: »Sakrament bolestničkog mazanja je sakrament, u kom svećenik maže bolesnika uljem i moli za njega milost Božju, da ga ozdravi od njegovih bolesti duše i tiela.«¹⁹⁶ Djelitelj ovoga sakramenta je svećenik. Prema rubrici koptskoga rituala imade ovaj sakrament dieliti 7 svećenika. Ako nije moguće sabrati 7 svećenika, dosta je, ako uljem maže jedan svećenik ili dva. Tvar sakramenta je maslinovo ulje, posvećeno u tu svrhu na Veliki četvrtak. M. Jugie veli, da Kopti rabe jedno te isto ulje za katekumene i za bolestne. Kopt Farag Allah al-Ahmini određuje, da se bolestničko ulje ne smije miešati s krizmom ili sa uljem za pomirbu nekih pokornika.¹⁹⁷ Ali za katekumene i bolestne posvećuju i rabe isto ulje.

Teže je pitanje, tko je primalac ovoga sakramenta kod Kopta. Poput drugih Iztočnjaka upotrebljavaju i Kopti Oleum lampadis u raznim obredima: ne samo kod bolesnih nego i kod zdravih. M. Jugie veli, da je to odatle, što Iztočnjaci nisu imali o sakramentima čiste pojmove, pa ih nisu dobro lučili od sakramentalna.¹⁹⁸ Danas podjeljuju Kopti posljednju pomast svima »koji su ma kako bolesni ili tjelesno slabi«.

Dr. Klement Kopp našao je u koptskom muzeju jedan rukopis, gdje se kao primaoci posljednje pomasti izbrajaju sliedeći: 1. bolesni, 2. oni, koji hoće da svoje griehje izpovjeda, 3. oni, koji se nalaze u duševnoj teskoći.¹⁹⁹ Prema Dr. Koppu podjeljuju Kopti i danas još ovaj sakrament nesamo bolesnima i zdravi. On je čuo, da u korizmeno vrijeme mnoge obitelji izmole svećenika, koji podieli ovaj sakrament svim ukućanima uz sve propisane molitve. No službena crkva osuđuje ovaj običaj kao

¹⁹⁴ M. Jugie, op. cit. Str. 721.

¹⁹⁵ Synodus Alexandrina Coptorum habita Cairi in Aegypto anno 1898. Romae 1899. Str. 121. III. — Formulu odrješenja nesjedinjenih Kopta vidi Fr. Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937. Str. 479 i Cl. Kopp, op. cit. Str. 148 ss.

¹⁹⁶ Habib Girgis, Hulasa al-usul al-imanija... Kairo 1926. III. Str. 85 (kod Cl. Koppa, op. cit. Str. 165).

¹⁹⁷ M. Jugie, op. cit. Str. 737. Citat Farag-alaha uzet je iz E. Renaudota, Perpétuité de la foi catholique... V. c. II. col. 922.

¹⁹⁸ M. Jugie, op. cit. Str. 739.

¹⁹⁹ Cl. Kopp, op. cit. Str. 168.

zloporabu, pa traži bolest kao uvjet za taj sakrament. Bolest ne mora biti smrtna, već dostaje svaka. Kopti polemiziraju protiv katoličke crkve, što daje ovaj sakrament samo teško bolesnim.²⁰⁰

Sjedinjeni Kopti sliede nauku katoličke crkve, kad u svojoj sinodi kao subjekt ovog sakramenta označuju onog, »qui tam periculose decumbit ut in exitu vitae constitutus videatur.²⁰¹

Obredu sakramenta posljednje pomasti dodan je u koptskom ritualu danas obred sakramentalna: »M o l i t v a s v. A b u T a r b u - a«. Ta molitva ima liečiti one, koje je ugrizao biesni pas. S molitvom je spojeno mazanje uljem. Ta se molitva osniva na pobožnoj legendi o čudotvorcu Tarbu-u.

Svetac ovaj živio je u doba cara Dioklecijana. Smrti je umakao pobjedom Konstantinovom, koji mu je dao slobodu. Slobodan putovao je i navieštao evanđelje. Jednog dana oko podneva sretne biesna psa. Psu išla pjena iz ustiju, zavijanje je kao lav, oči mu bile crvene, bio je kao pijan. Videći ga Abu Tarbu spozna, da je u psu zac duh. U strahu zavapi svetac k Bogu, koji pošalje anđela s neba. Taj uhvati svečevu ruku, kojom je nosio batinu i ubije biesna psa. Nečisti duh izađe vičući iz psa, zemlja se otvori i on propadne u dubini. Tad mu reče anđeo: »Ja ti kažem, Abu Tarbu, čovječje Božji, da ti je Gospodin dao vlast nad ovim nečistim duhom, dok si živ i poslije tvoje smrti. Pobjesni li koji pas po ovom duhu, pa ugrize koga . . . , to će ozdraviti po zazivu imena Božjega i imena tvojega, uz uživanje bezkvasnog hljeba i čiste vode.« Po ovoj uputi liečio je svetac one, koji su bili ugrizeni od biesna psa. Tako legenda. Kopti se do danas služe formom liečenja Abu Tarbu-a. Tek što su dodali obrede, koji sadržavaju dosta sujeverja. Svećenik skupi 7 djece. Djeca spoje ruke, okrenu se 7 puta izgovarajući 8 koptskih rieči, koje nemaju sadržaja. Tad prvo diete uzme zalogaj iz njegovih ustiju i stavi u krilo bolesnika. Tako kod svakog djeteta. Bolesnik jede kroz 7 dana taj hljeb i pije vodu. Onda bude pomazan svetim uljem uz molitvu. Ma da se taj obred nalazi u koptskom ritualu, malo se rabi. Dr. Kopp veli, da izumire. On je u Egiptu upoznao samo jednog čovjeka, koji je kao diete kod obreda plesao.²⁰²

6. *Sveti red.* Kopti prihvaćaju tri viša reda, t. j. đakonat, prezbiterat i episkopat. Od nižih priznavaju lektorat i subđakonat. Tonzura se prima prije lektorata. Kopt Ibn Saba piše ovako: »Crkvena služba treba đakona, svećenika i biskupa i hierarhiju, sličnu nebeskoj. Kako nebeska hierarhija ima broj sedam, tako i zemaljska hierarhija crkve.«²⁰³ Po ovoj shemi imadu Kopti ovih sedam stepena crkvene hierarhije: arnostos (lektor), subđakon, đakon, arhiđakon, prezbiter, kommos (iguman), biskup. U biskupskoj službi su 3 stepena: biskup, metropolit i patrijar. Obred ređenja nije dosada štampan, nego se nalazi u jednom starom rukopisu iz g. 1364. u koptskom muzeju

²⁰⁰ Cl. Kopp, op. cit. Str. 169.

²⁰¹ Synodus Alexandrina Coptorum habita Cairi in Aegypto anno 1898. Romae 1899. Str. 127.

²⁰² Cl. Kopp, op. cit. Str. 172—175.

²⁰³ Ibn Sabba, Kitab al-gauhara nnafisa fi ulum al-kenisa. Izdao Kommos Girgis u Kairu (bez naznake godine). Sr. Cl. Kopp, op. cit. Str. 175.

(Kairo, Ecclesiastica br. 253). Svaki biskup treba da si sačini prepis ovoga rukopisa.²⁰⁴

Kako se iz nabrojene koptske hierarhije vidi, imadu Kopti uz strogo crkvene redove još i neke časti, koje nisu redovi, ma da se podieljuju svečanim obredima. To su arhidakon, kommos i viši biskupski stepeni: metropolit i patrijar. Arhidakonova je dužnost porazdieliti crkvene poslove, dati posao podložnim svećencima, suditi o svađama đakona i svećenika. U slučaju sedisvakancije svećenika upravljaju crkvenom imovinom. Njihovo počastno pravo je nositi veliki željezni križ poput patrijara. Kommos ili archipresbyter je isto što grčki »hegoumenos« ili »archimandrita«. Strogo govoreći ta čast ide opate samostana, no Kopti ju daju i drugim svećenicima, tako da su njihovi kommosi: jedni opati, a drugi nadsvećenici.²⁰⁵ Prema praksi tamo od 12. stoljeća taj je stepen potreban za episkopat i patrijarat. Podieljuje se rukopoložanjem. Metropolitat i patrijarat nisu redovi različiti od episkopata. Tko je izabran za metropolita ili patrijara, redi se posebnim molitvama i obredima i za biskupa. Kod Kopta naime nema premještenja biskupa.²⁰⁶

Subđakon ima biti oženjen, što je znak, da je viši red zapreka braka. Zato nema kod Kopta neoženjenih svećenika izuzev one, koji su prije bili monasi, pa su položili zavjete. Biskup ima prema rubrikama biti neoženjen. Zato su biskupi vazda monasi. Biskupa bira kler i puk, pa ga prezentira na potvrdu patrijaru.

Naziv metropolita je u koptskoj crkvi puki počastni naslov. God. 1930. bilo je 14 metropolita, a samo 5 biskupa. Redenje metropolita slično je ređenju kommosa, samo što je više molitava za darove Duha Svetoga.

Čudna je danas kod Kopta praksa, da u subđakone, a negdje i u đakone rede djecu od 6 do 12 godina, koji imadu službu naših ministranata. Zato ima među koptskim muškarcima dosta njih, kcji su ređeni, a sami ne znadu, da li su đakoni ili podđakoni. Dr. Kopp stavlja ovu primjedbu: Prema koptskom ritualu ima đakon biti »oko i uho biskupa«, ima puku propoviedati, ima dieliti milostinju među sirotinju, ima biskupa obavješćivati o stanju bolesnika, a kad tamo, đakoni imaju radi svoje mladosti sami biti pod okom svojih roditelja i odgojitelja.²⁰⁷ Pošto već podđakoni imadu prije reda biti oženjeni, a Kopti rede djecu, koja se ženiti ne mogu, nastaje pitanje o valjanosti njihova ređenja i valjanosti kasnije sklopljenog braka. Kad su sjedinjeni Kopti u vrieme Benedikta XIV. htjeli imati svoju vlastitu hierarhiju, tražili su od Svete Stolice rješenje i ovog pitanja. Sv. Stolica je rješila, da je ređenje valjano, a da se brak dopušta per dispensationem.²⁰⁸ Kopti si sami ne taru glavu o tom. U mladosti zaređeni Kopti se kasnije žene, a da ih nitko ne uznemiruje. Mu Jassa Abd al Massih piše: »Nema sumnje, da dječak koji je ređen

²⁰⁴ Cl. Kopp, op. cit. Str. 176.

²⁰⁵ Cl. Kopp, op. cit. Str. 142.

²⁰⁶ M. Jugie, op. cit. Str. 743.

²⁰⁷ Cl. Kopp, op. cit. Str. 178.

²⁰⁸ P. Renaudin, Questions Religieuses Orientales, Paris 1913. Str. 94.

za đakona, pa odraste i sklopi brak, gubi red prema kanonu, da se iza đakonata ne smije sklopiti brak.²⁰⁹

7. *Ženidba*. Kopti priznavaju sakramentalni značaj ženidbi, pa za nju traže prisutnost i blagoslov svećenika.

Assafi Abul Fadail Ibn al Assal u svojoj Zbirci kanona veli: »Celebrari nequit matrimonium et perfectum non est, nisi per praesentiam sacerdotis, per orationem, quam super contrahentes pronuntiat, et per oblationem sacrae Eucharistiae, quae pro ipsis fit eodem tempore, quo coronantur: et per hunc ritum duo in unum corpus uniuntur, vel unam carnem, ut ait Dominus. Quod si conditiones istae non concurrant, conjunctio ista pro matrimonio non reputatur, nam oratio concurrant, co-viris usum mulierum et mulieribus virorum.«²¹⁰ Abul Barakat veli: »Matrimonium annutiandum et proclamandum est, antequam celebretur, quia sancti canones prohibent quominus aliquis clandestine coronetur; sed id coram testibus fieri debet. Non potest contrahi matrimonium, et nullum est, si praesentia sacerdotis non celebretur.«²¹¹

Dvie su vrsti ženidbenih ugovora kod današnjih Kopta: šubka i hidba. Šubka je posve svjetovan ugovor. »To je obećanje ženidbe, spojeno s predajom dara zaručnika zaručnici. Njih dvoje se još ne spajaju. Oba se mogu predomisli.«²¹² No zaručnica ima dužnost vratiti zaručniku darove. Naprotiv hidba je vjerski čin, s kojim počinje ženidbeni obred. To su već zaruke, bez kojih se ženidba ne može sklopiti. Zaručnik mora imati barem 15, zaručnica barem 14 godina. Manjka li što vremena, hidba se sklapa preko zastupnika, a vjenčanje sledi, kad se navrší doba. Međutim egipatska je vlada g. 1927. odredila za zaručnicu navršenu 16. godinu. Zaručnik mora u praksi imati 20 godina.

O z a r u k a m a se načini zapisnik, u koji se bilježe imena zaručnika, njihovih roditelja ili zamjenika i dvojice svjedoka, koji moraju imati barem 25 godina. Dalje se u zapisnik stavi visina miraza, ugovor o izplati miraza, te doba, kada se ima sklopiti sam brak. Zapisnik potpisuju zaručnici, njihovi roditelji ili zamjenici, svjedoci i svećenik. Zapisnik se čuva u arhivu biskupa, odnosno patrijara. Kad je spisana zapisnik, onda oglašuje svećenik u crkvi tri puta zaruke. Rok za sklapanje braka ne smije biti kraći od mjesec dana ni dulji od godine dana. Iz valjanih razloga može crkvena oblast taj rok promieniti. Tko bez ove dozvole odgodi brak preko jedne godine, mora da sklapa novu hidbu. Zaruke se mogu i poništiti. U tom slučaju: odustane li zaručnik, mora dobiti dani miraz natrag. Odustane li zaručnica, mora dati dvostruki miraz.

N e r a z r j e š i v i vez nastaje tek sklapanjem samog braka obredom, koji se zove i m l a k. Imlak je obveza između muž-

²⁰⁹ Jassa Abd al-Masih, »Daraga aš-šammusija« u »Al-karma« 1929 (XV.). Str. 522 (Cl. Kopp, 190).

²¹⁰ E. Renaudot, *Perpétuité de la foi catholique...*, Paris 1913. VI. c. 111. col 981 (M. Jugie, op. cit. 750).

²¹¹ E. Renaudot, op. cit. col. 982 (kod M. Jugie, op. cit. Str. 751).

²¹² Tu je definiciju našao Cl. Kopp u članku Nasifa at-Tuhi: »Šarh al-ahwal aš-šahsija« u časopisu »Al-Karma« 1923. Str. 80.

karca i ženske, da će se uzeti. Ona veže obje stranke, pa ima veću moć od hidbe, a manju od same ženidbe (akd) koja opet nije podpuna, ako ne dođe do krunidbe (iklil). Habid Girgis veli, da valjanost ženidbe kod Kopta sastoji 1) u javnoj izjavi zaručnika pred svećenikom, da sklapaju ženidbeni vez podpuno slobodno, da je njihova privola međusobna i da se obvezuju na vjernost do smrti (imlak), 2) u blagoslovu, koji svećenik daje prigodom sklapanja braka (akd) i u krunisanju (iklil). Obred imlaka i iklila vrši se danas gotovo izključivo u stanu zaručnika. To potječe iz vremena, kad se ljudi nisu ufali svečano ići u crkvu od straha pred Muslimanima. Sve do vremena Wanslebena i Abudakna, t. j. do početka 18. st. kretala je svadbena povorka na večer uz baklje i pjevanje u crkvu. Sutradan ujutro je bila liturgija, za vrijeme koje su mladenci primili sv. pričest. Danas se ciela svadba obavlja navečer između 5 i 9 sati.²¹³

Ženidbeni vez je u Kopta nerazrješiv. Nu postoje razlozi, s kojih se ženidba može razriješiti. Koptski kanonisti navode ove razloge: 1. preljub žene (preljub muža ne, osim da živi javno u konkubinatu), 2. neizlečiva bolest jednog ili drugog bračnog para, kao guba, ludost, epilepsija itd. 3. ako bi jedan bračni drug pao u robstvo, pa se kroz 5 godina ne bi javio, 4. ako bi žena snovala o životu muža, 5. ako bi jedan bračni drug tako zlo postupao s drugim, da zajednički život ne bi bio moguć i 6. ako bi žena zlobno ostavila muža i ne bi se k njemu htjela vratiti.²¹⁴

Kao drugi Monofiziti, tako i Kopti dopuštaju drugi brak. Treći brak toleriraju, ali trožencima nalažu pokoru. Četvrti brak više ne dopuštaju.

Ženidbene zapreke kod Kopta su sljedeće: rodbinstvo u svim stepenima izravne loze i u prva dva stepena pobočne loze; tastbina, posinjenje, preljub žene prije braka, redovnički zavjeti, razlika vjere, bratstvo mlieka (ako su oba sisala isto mlieko), duhovno srodstvo.²¹⁵

11. Organizacija nesjedinjenih Kopta.

Nesjedinjena koptska crkva naziva se sama »ortodoksna«.

Na čelu koptske crkve stoji patrijar, koji nosi naslov »Presveti otac, patrijar Aleksandrije, cielog Egipta, Nubije, Abesinije, Pentapolis i sve zemlje, gdje je propoviedao sv. Marko«. ²¹⁶ Iza 11. st. stoluje u Kairu. Kod izbora patrijara su-

²¹³ Cl. Kopp, op. cit. Str. 195 s.

²¹⁴ M. Jugie, op. cit. Str. 754. On navodi djelo H. Denzinger, Ritus Orientalium, Würzburg 1863. I. Str. 166 ss.

²¹⁵ Cl. Kopp, op. cit. Str. 206 ss.

²¹⁶ K. Lübeck, Die christlichen Kirchen des Orientes, Kempten—München 1911. Str.

djeluju svjetovno i redovno svećenstvo i svjetovni narodni prvaci. Iznimno samo, da se dokrajče duge prepirke, rabio se ždrieb. Prigodom nesuglasica između izbornika morala je kadkada zasegnuti i svjetovna vlast.²¹⁷

Izbor patrijara Ivana XIX., koji je 113. nasljednik sv. Marka, opisuje Dr. Klement Kopp ovako: Izbor se obavio 7. prosinca 1928. Prije izbora zbili su se dosta dramatički prizori. Dne 7. kolovoza 1927. umro je Ćiril V., pošto je 52 godine vladao. Mladi reformni pokret izvukao ga je iz njegova monaškog mira i posadio na stolicu sv. Marka. On je i u Kairu nastavio svoj pustinjaski život kraj frugalne hrane. Za života mnogo je trpio od reformne stranke, no kad je umro, ciela je crkva tugovala, kako se tuguje za svetcem. Reformna stranka smatrala je, da je kucnuo njezin čas, da izabere čovjeka potpuno po svom duhu. Izborni tielo brojilo je 18 biskupa, 4 zastupnika nižeg svećenstva i 45 zastupnika laikata. Napredna i konzervativna stranka bile su od prilike jednako jake. Na izbornoj listini bijahu dva monaha i Habib Girgis, svjetovni svećenik arhidakon, ravnatelj sjemeništa u Kairu. Kraj jednakog broja glasova nije došlo do rezultata. Iza borbe od jedne ciele godine zasegne u stvar egipatski kralj, koji je kao glavar zemlje imao tek pravo potvrde. On sastavi novo izborni tielo od 85 članova, među njima 24 biskupa i opata. Kod izbora dobi Amba Johannes, metropolit Aleksandrije 70 glasova. Vlada je činila veliki pritisak, a veli se, da je metropolit Ivan visokim činovnicima dao velike svote novaca. Zato je puk primio izbor vrlo hladno. Teolozi su govorili, da je izbor protiv kanona, jer da kanoni brane transferaciju biskupa s jedne stolice na drugu.

Patrijar Ivan XIX. bio je dva dana iza izbora posvećen. Obred je za ovaj put bio skraćen i malo izmijenjen. Pred katedralom predao je katedralni arhidakon novomu patrijaru ključeve, a onda ga u procesiji odvedoše u haikal. Tu je najstariji između biskupa Amba Morkos, metropolit Isne, pročitao evanđelje iz mise sv. Gregorija. Onda je arhidakon s propovjedaonice pročitao izpravu o izboru (tazkija): »U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Mi, metropoliti, biskupi, svećenici, dakoni i sav bogoljubni puk gradova Aleksandrije i Kaira i svih pokrajina egipatskih... molili smo Bogu, da nam pokaže, koga smatra dostojnim za upravu najvišeg svećeništva... Mi smo izabrali slugu Božjega Ambu Johannes, metropolita apostolske stolice sv. evanđelista Marka, monaha iz Baramusa...«. Na to je novi patrijar stupio pred oltar, a najstariji je biskup iza kratkih molitava obavio rukopologanje: najprije sam, a onda svi biskupi uz molitvu: »Izlij na njega Duha Svetoga, Duha znanja, Duha istine, Duha savršenog, Tješitelja...«, dok mu iza nekih obreda kažu: »Mi te postavljamo, Amba Johannes, za papu i patrijara, za gospodara i glavara svih biskupa apostolskog područja sv. Marka.« Iza toga ga obukoše, posadiše na stolicu, predadoše mu taklid (diplomu imenovanja), pastirski štap i križ. Iza obreda poljubiše biskupi lice, svećenici ruke, a svjetovnjaci noge novoga patrijara.²¹⁸

²¹⁷ Raymond Janin, *Les Églises orientales et les Rites orientaux*, Paris 1935. Str. 592.

²¹⁸ Cl. Kopp, op. cit. Str. 184 ss.